

H. M. DE KONINGIN.

(Met bijzondere toestemming van H. Majesteit overgedrukt).

De vijand beschiet deze hoeve en ook de afdere, waar troepen gekantonneerd zijn en kanonnen staan. Zijn vuur spaart geen voet van het terrein en is allerhevigst op alle wegen welke naar het dorp leiden en door de onzen gebruikt moeten worden.

N° 39.

De Fransche artillerie daarentegen bombardeert zonder ophouden Ramskapelle. Men kan zich dus voorstellen hoe het geheele gewest lag te schud- den onder dat gruwelijk oorlogskoncert. Maar het is slechts een inleiding.

't Is nog nacht, als de aanvallers oprukken (30

DE GROOTE OORLOG.

Oktober). Een bataljon van het 14^e onder Waslet, al zoo geteisterd bij Sint-Joris en een van het 6^e onder Galhausen, trekken over de Koolhofvaart.

Welk een tooneel aan de brug! 't Is of niemand levend door dien vuurpoel zal kunnen geraken. Zij, die het wagen, storten kermend of huilend neer. De mannen aarzelen, hun oversten moedigen hen aan.

Vooruit dan toch, met sprongen, over dooden en gewonden, want de reeds geringe macht slinkt zichtbaar, vooruit naar de overzijde, op naar Ramskapelle, dat kost wat kost veroverd moet worden.

Maar, nog erger is het nu. De kogels der machinegeweren zoemen over de naakte vlakke.

Koeien en paarden rennen rond, als dol van al dat geweld, of loeiend en hinnikken van smart, als een kogel of granaatscherf het lijf openscheurt.

De soldaten kruipen door de grachten, welke eenige beschutting bieden, maar zoo weinig in dit hopeloos effen land, waar niets de moorddadige projektielen stuit.

Toch vooruit.

« De Fransen steunen ons, de Senegaleezen gaan voor! » roepen de officieren.

De Belgen zullen Ramskapelle van 't Noorden trachten te naderen.

O, welk een ongelijke strijd weer! Eerst die eeuwige minderheid, maar dan ook de afmatting, waarvoor maar geen heelmiddel in een flinke rust komen kan; en de honger, die in de ingewanden knaagt.

De uniformen zijn lompen geworden, beslijkt, gescheurd. Veel soldaten dragen klompen, nu de schoenen van de voeten gevallen zijn en sommigen strompelen zelfs blootvoets of met doeken rond het gewonde vleesch.

Zoo moet men oprukken tegen den vijand, die rust heeft genoten en krachtig voedsel, en weet, dat zijn geschat de meerdere is en er versche scharen gereed staan om hem te steunen.

Het 3^e en 1^e bataljon van ons 6^e volgden ook. Tusschen hen en andere troepen staan de jagers van Grossetti.

De Fransen krijgen het Zuiden tot doel.

Van Jockveld stormen ook Algerijnen aan en van 't Groot Noordhof, een boerderij wat Zuidelijker, achter den weg Ramskapelle-Pervijse naderen Zouaven.

Al die detachementen moeten over de vlakke van den dood, om de hun aangewezen punten te bezetten, van waar ze dan Ramskapelle aanvallen zullen.

Het order van Grossetti is kort, maar duidelijk:

« Ramskapelle moet tot elken prijs dezen nacht hernomen worden. »

Meer dan acht uur heeft men noodig gehad om tot hier te geraken en reeds zijn de verliezen zeer zwaar.

Door de grachten, over het gras glijden bloedige gedaanten naar de hulpposten op de boerderijen.

De kolonel van het 16^e Fransche jagers bestuurt de beweging van op 't Jockveld.

De korte dag neigt spoedig ten einde. In deze maand hullen de nevelen al vroeg dit lage land in

hun sluier. En dien stond wachten de aanvallers af.

't Is voor velen een verbeiden van den dood. Wat moet er in menig harte omgaan? 't Leven lokt zoo sterk. En daar zijn de geliefden ergens in het bezette land, de hopende, biddende moeder, de vader die zijn leed verkropt en maar eens weent, als niemand het ziet, of de ongeruste vrouw, welke toch de kinderkens bemoedigt en hun telkens herhaalt, dat vader spoedig terugkeeren zal.

Even bedaat het Duitsche geweld te Ramskapelle. En daar schallen bij ons de hoorns.

Een rilling vaart door de mannen. Hoor, dat sein!

« Ten aanval! »

En andere klaroenen antwoorden.

De Algerijnen vertrekken het eerst. Woest is hun marsch. Ze springen over grachten en afsluitingen. Woest klotst hun het bloed door het veerkrachtige lijf.

Velen hadden het kromme mes in den mond. De oogen zijn als met bloed doorloopen, de tanden grijzen in den wreedten mond.

Wee den Duitscher, die ze op hun weg zullen ontmoeten!

Als een golf rollen de rijen voorwaarts, en daar slaan ze als een branding op den weg naar Pervijse, de eerste linie van den vijand. Vreeselijk klinkt hun krijgsgeschreeuw. En als de Duitschers dat hooren, bonst hun harte van schrik, en in een paniek slaan velen op de vlucht.

Officieren tieren en bevelen, dreigen en vloeken en weerhouden een groep, die echter onmiddellijk aangegrepen wordt.

Men vecht een wijle, maar dadelijk is het pleit beslist. Geen enkel geroep « Kamarad, kamarad » wordt aanhoord.

De Algerijnen geven geen kwartier. Een snede met hun mes of een stoot met de bajonet is het eenige antwoord.

Volgens de bevelen van den Franschen kolonel geschiedt de aanval aldus Zuidwaarts:

De Afrikanen stoppen schier niet. Vooruit, men heeft hun de richting gewezen, altijd rechthout, naar den spoordijk. En de golf rolt verder... tot daar, een vliet den weg verspert, het Ramskapelleleed. Er is een nauwe brug en de schare vloeit er samen, op dat eng punt, waar de doorgang is.

Aan de overzijde zijn Duitsche mitrailleurs en dreigen ook geweren.

Welk een gemakkelijk doelwit nu en welk een rijke buit.

De kogels slaan in de dichte massa; de Algerijnen vallen bij hoopen. Tegen dezen aanval baat hun élan niet; weerloos staan ze voor de vaart en bloedige lijkenstapels hoopen zich op. Boven het machinegeweergeklapper klinkt een geweldig gehuil.

Overlevenden deinzen terug en stuiten op den weg op mannen van ons 6e en Fransche jagers, voor wie ze den weg hebben gebaad. Er ontstaat een oogenblik verwarring. Men schiet en schiet, maar zal men geen vrienden treffen? De oversten wachten op orders.

Daar Noordelijker, wat gebeurt daar? Rukt het 13^e met het overige van het 6^e ook op?

Men weet het niet en moet het toch weten voor

Ruiterij aan den IJzer.

den goeden samenhang en het verband der beweging.

De troepen van Waslet en Galhausen verkeerden in dezelfde onzekerheid. Ook zij wachtten op bevelen, tot het middel of de schouders in 't water, in dezen guren avond, den nacht weldra.

Zij zijn gereed vooruit te springen, want vlak tegenover hen is de vijand verschanst.

Zoo wordt het eensklaps stil, maar die stilte is angstwekkend. Elk geluid wekt zenuwstorend, want 't kan er een van den vijand zijn, die een verrassing waagt.

Zoo gaan de uren van den somberen nacht voorbij. Maar die stilte beïnvloedt ook den vijand. De eerste paniek is niet zonder gevolgen gebleven. De Duitschers meenen, dat de onzen geweldige versterking ontvangen hebben en vooral van de gevreesde koloniale troepen.

Zij ook denken aan een verrassing en hun bevelhebber gebiedt een terugtocht.

De beruchte molen en de huizen er bij worden verlaten en stil wijken de mannen eveneens uit de loopgraven. Zoo gaat de nacht voorbij. Het begint te schemeren. De onzen weten nu hun wederkerige stellingen en de aanval zal voortgezet worden.

Belgen en Franschen springen uit hun grachten en loopgraven; er is geen verzet en zonder strijd rukt men het dorp binnen. Dan wordt er uit sommige woningen gevuurd. Hier en daar zijn nog posten, die misschien vergeten zijn of anders tot taak kregen zich op te offeren.

En het is waarlijk een opofferen, want de Algerijnen maken weer kort spel, beuken de deuren in, dringen binnen en in de kamer heeft een korte strijd plaats.

De onzen rukken verder; ze moeten den spoor-dam bezetten.

De Duitschers worden thans den nieuwen bondgenoot gewaar: het water. De vlieten vloeien over, de weiden worden drassig en de vijand krijgt nog meer angst. Hij heeft het gevoel dat hem een strik gespannen wordt.

Achteruit dus, en haastig, en mannen drummen

tusschen steigerende paarden en kaissons en wagens welke in de verwarring op elkaar botsen.

Achterhoeden moeten dien aftocht dekken. Nu wordt het een verschrikkelijk schouwspel.

« Aan den spoordam liggen slechts lijken », lezen we in « La Bataille de l'Yser » van M. Baulu.

« De twee Deutsche regimenten, die den dam bezet hielden, zijn gegrepen tusschen het vuur en het water en trekken haastig terug.

Reeds openbaart zich de overstroming in een metaalachtigen weerschijn over de weide; de klei is geheel vochtig en de loopgraven staan vol water.

Eindelijk begrijpend welk een demon hem bij de voeten grijpen zal, roept de vijand verschrikt en woedend zijn voetvolk terug, zweept de paarden van zijn batterijen, rukt zijn teletoondraden af, maakt zijn voetbruggen los, blaast de bruggen van den Beverdijk op, en verlaat in enkele uren die eenige kilometers moerassen, welke hij sedert den 22ⁿ, met zooveel inspanning in bloed en honger, wanorde en wanhoop, vliet na vliet, voor na voor, veroverd heeft.

Eenige Algerijnen, nog door wreedheid beheerscht, stormen den dam over, en werpen zich in de weide, om de Duitschers te achtervolgen, maar dadelijk in het slijk gevangen, worstelen ze tegen het water, dat aan hun wraakzucht een overwonnen vijand onttrekt.

Maar te Ramskapelle terugkeerend, vervliegt hun teleurstelling in het algemeen gejubel.

Na gedreund te hebben onder de zware laars van het onrecht, daveren nu de straten, die vol hulzen, verbrijzelde meubels, ledige tonnen, stinkenden afval liggen, onder de lenige stappen van de Afrikaansche volkstammen, onder den rytmischen marsch der Franschen en het joviale ge-trappel der Belgische schoenen of kloefen. En de blijdschap van nog te leven uit zich in vroolijke kreten, in gelach zonder zin, in allerlei teekenen van vreugde.

De Algerijnen getuigen voor de onzen van de meest vriendelijke stemming en groeten hen met: « Bonsou, messieurs, bonsou. »

En met de jacht op de Deutsche gewonden, vangt nog een andere aan, want men moet toch eten. Men hoort alleen maar meer de kreten van gevogelte of het gehuil van stervende varkens, en de schouwen van Ramskapelle, die nog recht staan, rooken. 't Dorp lijkt een Oostersche markt.

De tirailleurs zetten koffie en de Belgen koken aardappelen.

Men babbelt.

« Belgique, joli petit pays. Nous chasser sales Boches. Nous à Berlin. »

Maar naast deze schilderachtige tooneelen moeten ook alledroevigste plichten vervuld worden.

Bij den spoorweg vond men gewonden van het 5e, door den vijand in zijn vlucht achtergelaten. Bij de halte zijn twee groote hangars gevuld, een met Belgische en een met Deutsche lijken. En daarbij ligt een kuil open, half gevuld; nog een lichaam schommelt op den rand. De Duitschers

Belgisch verdekt kanon bij Nieuwpoort.

waren bezig met begraven toen zij haastig vertrekken moesten.

Overal op de vlakte, in de straten, in de schuren, de loopgraven, verscheuren varkens, gelokt door den geur van bloed, met afschuwelijk geknor de gewonden en dooden.

Ten Zuiden van den weg naar Diksmuide, voor het Ramskapelleleed, liggen Algerijnen op sombere stapels; rechtover hen is een loopgraaf gevuld met vijftig, zestig verbrijzelde Duitschers. Een Marokaan, die door de bajonet van een Pruis doorstoken is, heeft voor te sterven zijn tegenstander bij de keel gegrepen en hem met de handen gewurgd. Beiden staan recht, verschrikkelijk in de stijfheid van den dood.

Over de vlakte trekken twee magere ossen een kar voort met stroo, waarop gewonde tirailleurs kreunen.

Nog verder, bij het Koolhof, verzamelt men onze dooden, en op baren draagt men ze heen, langs wagens vol buit.

En eensklaps licht over gansch dat tooneel, de gouden zonne. »

Ook overblijvende detachementen van het 5^e en het 7^e hebben aan dezen strijd deelgenomen.

« Om negen uur dien 31st Oktober » schrijft Nothomb in zijn reeds aangehaald boek, « bezet het 14^e linie weer den spoordijk, die dus heroverd is. Voor den zegevierenden druk van de Fransen en Belgen wijkt de 5^e Deutsche divisie, — zij die gemeend had de overwinning te behalen — over de gansche linie, met het water tot de kuiten en de anderen moesten in dien terugtocht mee.

Hadden de Duitschers een kwartier langer stand gehouden, waren ze misschien overal doorgebroken. Een fusillade vervolgt hen als een losbarsting van vreugde. En eenige onzer batterijen losten, om hun vertrek te begroeten, op hun achterhoede hun laatste granaten. »

Kogge's arbeid droeg zijn vruchten. De be-

daarde toezichter der wateringten had het gezegd:

« De natuur moet haar tijd hebben, men kan haar niet dwingen. »

En de vloed rees, onoverwinbaar, ongenadig in al zijn traagheid. Hij strekte zich uit van Sint-Joris tot Ramskapelle, van Ramskapelle tot Perwijse, van daar tot Stuivekenskerke, tot nabij Diksmuide dan.

Dat ging zonder geweld en gerucht, maar in alle zekerheid.

Neen, 't was niet het bruisen van de zee, zooals de legende het voorstelde, waarin gansche regimenten verdronken.

Toch moesten deze zich spoeden over de wegen, welke niet langst droog bleven en nu getuige waren van een groote verwarring. Het water bedekte dooden en smoorde den laatsten kreet van gekwetsten, die niet meegenomen konden worden en opgeofferd werden gelijk eenige stukken en mitrailleurs en ander materiaal.

Hier en daar kon de vijand eenige posten behouden, op den linkeroever van den IJzer, punten welke boven het water uitstaken: Sint-Joris, de hoeve de Groote Hemme bij Schoorbakke, Vircogne, Den Toren, de boerderij Van de Woude en de petroleumtanks ten Noorden van Diksmuide.

Diksmuide was nog in handen der fusiliers en Senegaleezen; de bruggen van Nieuwpoort in die van Fransen en Belgen.

De spoordam en het stille water er voor sloten voor goed den weg naar Frankrijk af.

De IJzerslag was nu geëindigd.

De plannen van den keizer stuitten af op de bajonetten van ons uitgeput, afgestreden leger...

Maar zwaar waren de offers. Wij hadden aan dooden, gewonden, zieken, gevangenen in die zestien dagen 18.000 man verloren. Eenige regimenten waren vernietigd. Een groot aantal officieren sluimerden met hun mannen in dezen bloedigen grond.

Eindelijk wat rust! Maar hoe schamel nog. De winter breekt aan en ons leger mist alles.

Een vreeselijk seizoen zal beginnen, vol ellende in de slijkerige loopgraven, tijdens de wacht aan den IJzer. Geen warme kleedij, zelfs geen verschoonlinnen, geen kousen, geen dicht schoeisel, de intendancedienst lag hopeloos ontwricht.

Ha, nog ontzaglijk veel zal er van ons legertje worden geëischt.

De keizer kwam naar Tielt. Maar er was geen overwinningsbulletijn en dus ook geen reden om telegrammen te verzenden.

't Was Allerheiligen. Het stadje lag daar stil. De menschen, verplicht in hun huis te blijven, herdachten de dooden.

Nauwelijks reed de keizer heen, of daar verschenen vliegers en vielen er met vervaarlijk gedonder bommen, te midden der markt.

De luxe-autos stormden weg, om den oppersten krijgshoofd in veiligheid te brengen.

Württemberg was woedend. Niet alleen had hij daar feitelijk zijn nederlaag moeten bekennen, maar nu bleek het, dat de vorst van het Deutsche rijk nog niet veilig in zijn hoofd-kwartier kon verschijnen. Weinig scheelde het of Wilhelm had er allicht den dood gevonden.

Soldaten van den keizer door Franschen opgeleid.

Dit nieuws verbreidde zich snel, ook over de grenzen, en werd in de vreemde nieuwsbladen gemeld.

Toch gaf de keizer nog zijn hoop niet op : bij Ieperen woedde de slag voort.

Moest men de IJzerlinie opgeven en de Duitschers bekenden zulks openlijk, er bij voegend, dat niet een vijandelijke macht hen versloeg, maar het water den opmarsch stuitte, moest men dus de IJzerlinie laten varen als weg naar Calais, van Ieperen tot de Leie streed men met den moed der wanhoop, zooals we straks nader beschrijven.

We zouden aan onzen plicht van eerlijkheid te kort doen, zoo we nalieten er op te wijzen dat ook in de Duitsche legers soldaten waren, die al het tragische van den Allerheiligendag 1914 gevoelden.

Allerheiligendag in «Feindesland». Uit M... schrijft op 1 November een vrijwilliger, een leeraar...

« Het was heden een wonderbare Allerheiligendag, een weer, zooals zelden in den naderst. Het schoonste was 's avonds de plechtigheid op het kerkhof bij 't gemeenschappelijk graf tegen zes uur, toen 't duister werd. Ongeveer 340 soldaten zijn daar begraven, in een rij alleen 270, dan hier en daar 10 tezamen. Waar de eerste met het hoofd ligt, zijn van den tweede de voeten. De graven waren reeds met groen en kransen getooid, daartusschen stonden witte kruisen, in den vorm van het ijzeren kruis. Dennenboomen terzijde en het groen waren dicht met elektrische lampjes bezet. Eerst sprak een Evangelisch geestelijke, een Wurtenberger, daarna een Katholieke, een Rheinlander, daartusschen zong een zangvereniging het bekende lied : « Lux aeterna », daarna « Wie sie so sanft ruhen », en het laatste een onbekend « Es ist vollbracht ». De plechtigheid was aangrijpend. Vooral de Katholieke geestelijke sprak schoon. Hij schetste de kameraadschap, die tot over den dood reikt, voerde ons een zwaargewonde voor oogen, die in koorts ijlt. Een vriend strijkt hem met de hand over het voorhoofd, de kranke opent de oogen, zegt : « Moeder, zijt gij daar? » Dan slaapt hij zalig in. Aan huis, aan de

treurende moeders en weduwen herinnert hij. Daarbij de stemmige omgeving, voor mij de volle maan en een eenzame ster, rechts de donkere vesting en boven mij de shrapnell-wolken, die uren ver aaneenblijven eer ze vervliegen. Uit de verte buldert dof kanongebulder. Dat was een plechtigheid in het vijandelijk land, die me in de herinnering zal blijven. »

Maar waartoe die plechtigheid in « Feindesland? » Waarom een Feindesland?

In Vlaanderen was ik ook getuige van die Allerheiligen- en Allerzielenviering. De arme moeders, de jonge weduwen, die ik ter kerke zag gaan, hadden geen lust naar elektrische lampjes te staren... Ze zagen hun zoon, hun man, kloek nog voor eenige weken, en nu zijn ledige plaats. Ze zongen niet. Zij, die altijd zou gaarne zongen, ze zwegen en vroegen misschien in zich zelve, als ze op hun weg, tempelwaarts, Duitsche soldaten ontmoetten « Waarom is België hun » Feindesland? »

De nederlaag aan den IJzer was een rechtvaardige kastijding voor het hoogverraad, België in den oorlog te sleuren.

Smadelijk was dat mislukken der trotsche plannen, nu ze in duigen geslagen werden door het klein, verachtelijk legertje, dat men als nietswaardig had beschouwd.

Bij de intrede van België werden de Duitsche verwachtingen vreeselijk teleurgesteld en bij het willen verlaten van ons landeke geschiedde dit weer.

Dat was het rechtvaardige der geschiedenis, na de gewesten van de Maas tot de zee tot « Feindesland » verklaard te hebben.

« Nach Calais ». 't Was de leus en 't werd nu een spotwoord, als het bekende « nach Paris ».

Men had immers het vel van den beer verkocht voor het beest geschoten was.

't Was niet de eerste maal, dat een reusachtig leger voor dat doel gekoncentreerd werd.

Even buiten de wallen van Boulogne-sur-Mer, aan den weg naar Calais, herinnert een marmeren kolom van een vijftigtal meter hoogte aan Napoleon's kamp van Boulogne. De groote keizer verzamelde hier in 1804, 172.000 man infanterie, 9000 kavalerie en 2400 vaartuigen met 1600 matrozen. 't Was de troepenmacht, die Napoleon I in Engeland wilde laten ontschepen, en, voor de uitvoering van dit grootsche plan, wachtte hij slechts op de konzentratie der begeleidende vloot, die uit de Middellandsche Zee, Brest en Antwerpen moest komen. De zeeslag van Trafalgar maakte plots een eind aan Napoleon's droomen en Engeland bleef voor een inval gespaard.

En nu waren ergens bij de Franche kust weer groote Britsche kampen flink ingericht, maar Calais is buiten de macht der Duitschers gebleven.

't Was niet meer « nach Paris », maar « nach Calais. »

Typisch was het, wat een Duitsch soldaat tot een Vlaamschen boer zei : « Dat wonderlijke Calais zal ik toch eens bezoeken... niet in den Krieg... dat is ausgeschlossen... maar na den oorlog. Maar zien wil ik ze, die veelgenoemde stad. »

Die soldaat was nuchter geworden.

Trouwens, in Deutschland zelf veranderden ook

Dwars door het overstroomde land.

wel de gemoederen, al bleef men nog met hart en ziel aan den keizer verknocht.

Toch schreef men uit Aken naar een Nederlandsch blad :

« Er is een aanmerkelijke depressie in de volkstemming waar te nemen, nu de ambulance-treinen in schier even grooten getale en even vol binnenkomen, als de pas vertrokken treinen met troepen naar België. Hoewel de meeste geheimzinnigheid in acht wordt genomen, wacht steeds een massa volk de aankomst der gewonden-transporten af. Het stationsplein wordt dan afgesloten en de autos en andere vehikels, die de zwaargewonden moeten vervoeren, komen voor. Degenen, die er het ergst aan toe zijn, gaan naar het Louise Spital; de minder ernstige patiënten worden na een voorloopig onderzoek, dat in de daartoe ingerichte wachtkamers geschiedt, naar andere steden doorgezonden.

Bewonderenswaardig is de nauwkeurigheid, waarmee de artsen te velde te werk gaan. Zoodra de gewonden verbonden zijn, wordt er aan een knoop van hun jas een linnen kaart gebonden met twee roode geperforeerde strookjes. Zooals de kaart aanduidt, beduiden twee roode strooken « nicht transportfähig », één strook « transportfähig », de kaart zonder strook geeft te kennen, dat de gewonde « marschfähig » is. Voorts worden allerlei opgaven op de kaart ingevuld. »

(Transportfähig beteekent vervoerbaar; marschfähig, geschikt te gaan).

En in Vlaanderen zag men hen, die « marschfähig » voortstropelende jongelingen, welke elkaar ondersteunden en hijgden naar rust. Uitgeput bereikten ze dan de statie van Torhout, Brugge, Roeselare, waar ze na lang wachten in een trein werden gestopt, dikwijls beestenwagens met stroo bevoerd.

De IJzer had nog andere gevolgen: na de onderwaterzetting deserteerden tal van soldaten. Ze wisten het, dat Nederland niet ver af was. Als ze

maar Sluis, Aardenburg, IJzendijke, of Sas-van-Gent zouden bereiken. Zeker, ze gingen er met onvoldaan gevoel heen, bezorgd om de toekomst, maar vastbesloten liever alles te trotseeren dan terug te keeren in de hel. Onder die deserties verdient het volgende geval, een ware gebeurtenis, wel een vermelding.

In een sigarenwinkel te Gent was een Duitsch officier, die tot het garnizoen der stad behoorde, een trouwe klant. Zoo werd ook een gewoon soldaat, die nabij Gent ingekwartierd lag en op regelde tijden in de stad verscheen.

De dame, welke de zaak dreef, verwonderde zich over de gelijkenis tusschen den officier en den soldaat. En zekeren dag sprak ze tot den eerste over het geval. De officier wilde dan toch dien dubbelganger eens zien. Ja, hij had een zoon, die veel op hem geleek, doch deze was pas in Duitschland opgeroepen en kreeg daar in een kamp zijn opleiding.

De overste kwam dan op het gewone verlof van den soldaat. En toen deze verscheen, stonden werkelijk vader en zoon tegenover elkander. De jongen werd in de buurt van Gent geoefend, zooals veel rekruten in België hun instructie kregen.

Eenigen tijd later zag de dame geen van beide klanten meer.

Vader en zoon hebben echter te Middelburg in een hotel gelogeerd. Samen waren ze naar Nederland gedeserteerd. Kort daarop verscheen ook de moeder en het drietal vertrok naar Amerika.

We zullen nu nagaan, hoe in 't IJzergebied, de Duitscher toch nog den strijd voor Diksmuide voortzette.

XVI.

Het kasteel van Woumen. — Vergeefsche aanvallen. — De Duitschers nemen Diksmuide. — Wegvoering van burgers.

Aan den weg van Diksmuide naar Woumen, de groote baan naar Ieperen, een eind over het kerkhof, stond het kasteel dat ten onrechte dat van Woumen genoemd wordt.

't Eigenlijk kasteel van Woumen, van barones De Coninck is wel een uur gaans verder tusschen Woumen en Merkem, nabij het vermaarde meer van de Blankaart.

't Buitengoed, waarop wij nu 't oog hebben, heette: « De Witte Toren » en behoorde aan den ridder Heynderick de Geleke, die in den winter te Brussel woonde.

De Duitschers, bij hun oprukken uit Woumen, waren tot hier geraakt en hadden zich goed verschanst, zoodat het kasteel een ware sterkte werd. Het was omringd door loopgraven, welke door prikkeldraad beschermd werden. In de muren bevonden zich schietgaten, waaruit mitrailleurs den dood tot in wijden kring zaaiden.

Franschen en Belgen lagen op dit punt tot op het kerkhof, waar ze door dat kasteel nimmer met rust gelaten werden. Vooral bij het aflossen waren de verliezen steeds zwaar.

Van uit « Den Witten Toren » beheerschte de

vijand de vlakke en kruipend moesten de mannen zich naar hun posten begeven. Velen bereikten het kerkhof niet meer, en wie er behouden aankwam, loste een zucht van verlichting.

En toch, welk een verblijf op deze begraafplaats! De granaten regenden er, verbrijzelden de zerken en kruisen, scheurden de graven open, slingerden er de doodkisten bij stukken uit, zodat lijken en gebeente bloot kwamen liggen. Een pestlucht walmde over de lugubere vlakke.

En toch moest men hier stand houden.

De Fransche staf besloot een offensief te beginnen om het kasteel te nemen; zoo zou men bovendien de broedertroepen steunen, welke het nu rond Ieperen zoo zwaar te verantwoorden hadden. De vijand poogde na zijn mislukking bij Ramskapelle nu bij Merkem door te dringen en verplaatste zelfs een deel van zijn zwaar geschut naar die richting.

« De gelegenheid scheen gunstig om den ijzeren ring om ons heen te breken » schreef Alfred de Nauteuil, een officier der fusiliers.

Hij was reeds gepensioneerd geweest, maar nam bij het uitbreken van den oorlog dadelijk weer dienst. Hij werd aan de verdediging van Brest gehecht, maar daar ging het hem niet. Hij drong aan, van naar de vuurlijn gezonden te worden en vertrok vol moed en wilskracht.

« Ik ben licht van hart », schreef de Nauteuil nu. « Alles wijst er op, dat wij op zullen rukken. Wij hooren de Duitsche kanonnen niet meer, maar alleen onze eigene. Ik geloof, dat alles goed gaat. »

En inderdaad, er was versterking gekomen van geschut, de vermaarde vijf en zeventigers, welke hun steun moesten verleen en bij den aanval op het kasteel.

Deze zou gedaan worden door vier bataljons infanterie der 42e divisie, deze van Grossetti, welke we reeds bij Lombardzijde en Pervijse zagen. Verder moest een bataljon mariniers onder kommandant de Jonquières als reserve gereed staan en de rest der brigade zich ook klaar houden, om als het moest, bij te springen.

De 2e November, de dag van Allerzielen dus, werd voor dit bedrijf aangeduid.

Om 8 uur, begon het met een voorbereiding der artillerie. Een hevig bombardement barstte op « Den Witten Toren » en de omgeving los.

Het 151^e infanterie lag op den weg van Eessen en het 8e bataljon jagers op het kerkhof.

Wellicht was men weer te optimistisch geweest. In elk geval liep het offensief al dadelijk dood. De jagers konden het kerkhof niet verlaten; wie zich uit deze dekking waagde, werd in den moorddadigen kogelregen gegrepen en ontkwam niet. De divisie van Jonquières moest bijspringen, maar ten koste dan nog van zware verliezen konden de toch dappere, hardnekkige strijders dien eersten dag slechts 200 meter vorderen. De infanterie op den weg van Eessen deed al niet meer vooruitgang.

En dat strookje grond werd door bloed gedrenkt.

Den 3^{en} werd het offensief hernomen, doch zonder uitslag.

De oversten besloten dan de gansche 42^e divisie

in het vuur te sturen met nog twee bataljons fusiliers. Beneden Diksmuide legde men twee voetbruggen over den IJzer, om de troepen naar de overzijde der rivier te brengen. Gelukkig omhulde een dichte nevel deze beweging en verborg hij die voor den vijand.

Vijftig stukken concentreerden hun vuur op het kasteel.

De troepen werden verdeeld, zodat ze in halven cirkelvorm naar de sterkte moesten oprukken, maar deze spuwde zulk een verschrikkelijk vuur, dat de Franschen niet in het park konden dringen, al maakten ze eenige vorderingen.

Op den weg van Eessen was de vooruitgang nul. En bij Beerst werd de toestand zelfs zeer dreigend. Afgematte, geheel ontzenuwde Belgen, moesten er geweldige aanvallen verduren. Men vroeg dringend om bijstand en moest er twee compagnies fusiliers heen sturen.

Den 5^{en} November begon men de derde poging om het vervloekte kasteel te nemen. Onder den kreet van « Vive la France » sprongen de mannen uit de loopgraven. De klaroenen schalden ten aanval. Weer huilden de kogels van geweren en mitrailleurs uit de schietgaten en sloegen ze bres in de rangen, maar konden toch het élan niet breken. In een machtigen stormloop werden het park en de hoeve genomen en stonden de troepen aan den voet van het gebouw. Maar dat was ook het uiterste wat men bereikte. De muren zelf schenen nu een allergeweldigst vuur te braken, hier kon niemand stand houden, men moest ten slotte wijken.

De fusiliers trokken naar hun stellingen terug en de 42^e divisie begaf zich naar een ander punt. Het offensief had geen ander gevolg, dan zware verliezen, veel dooden en gewonden.

Belgen, de brigade fusiliers en een handvol Senegaleezen waren weer de eenige verdedigers van Diksmuide.

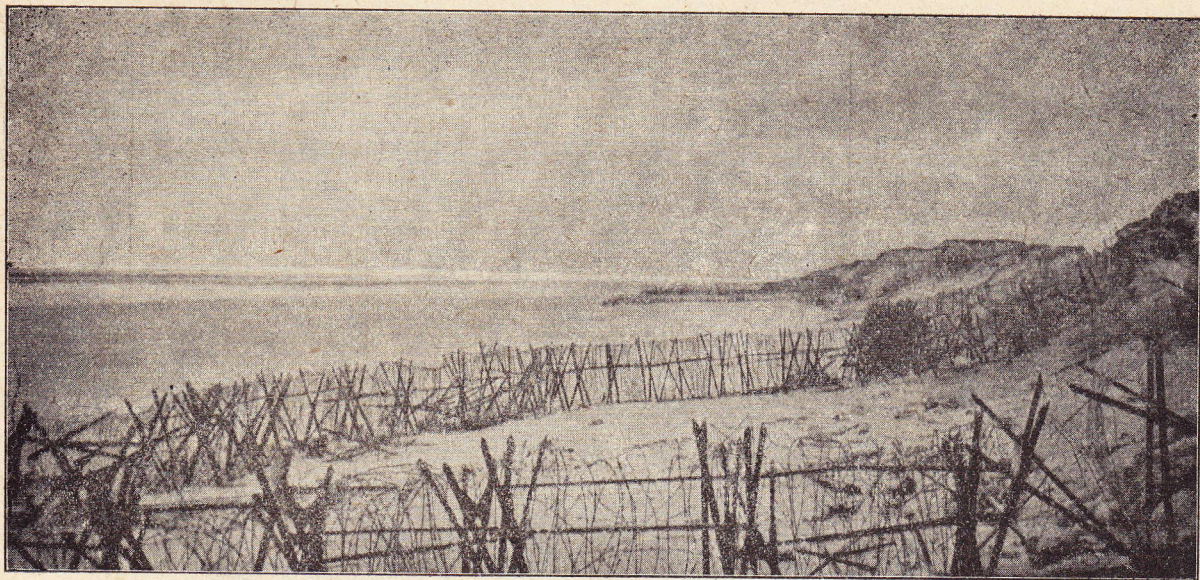
« Men onttrekt ons de versterkingen », schreef op 6 November Alfred de Nauteuil. « Ik heb de kerk van Diksmuide en het stadhuis bezocht. Verschrikkelijk! Alles is slechts nog een ruïne. Geen huis blijft er heel. Sommige wijken vormen een hoop steenen. »

Maar toch, Diksmuide is nog niet heelemaal dood. Er blijft een levensvonk, zolang de verdedigers daar zijn. Maar men leeft onder den grond.

Diksmuide heeft zijn katakomben, waar onze mannen zich hurken bij het verlaten der loopgraven. Misschien dwalen er nog andere gasten en blunderaars en dan zag zekeren avond Alfred de Nauteuil nog verdachte lichten.

Vermoedelijk echter wisten veel officieren en soldaten niet, dat er nog 28 burgers in deze puinhoop verbleven. Hoe ongelooflijk het schijnt, toch is het waar. Ze moesten hun voedsel zoeken, waar ze het vonden. Er was zelfs een oude bijna kindsch geworden vrouw bij.

De vijand heeren Diksmuide weer hevig te beschieten. Was hij ongerust geworden door den aanval op het kasteel of hoopte hij hier toch een weg over den IJzer te banen? Daar immers ligt een hogere weg, een baan nog naar Veurne, naar Frankrijk, naar Calais!

Het duin te Nieuwpoort.

In den namiddag van 9 November herinnerde het bombardement aan den zoo geweldigen dag van 24 Oktober.

En de eigen artillerie antwoordde zoo zwak. Toch was het doel verlokkelijk. Men zag bijna een batterij van 77 op 1400 meter afstand; een 105 stond nauwelijks 2000 meter van de Fransche linie.

En toch, geen treffers van ons geschut. De fusiliers bromden, dat ze opgeofferd werden, dat men hen niet steunde. De eenige reden was gebrek aan munitie.

De Duitschers namen een hoeve die bij de stelling der mariniers lag.

« De bataljonschef zendt een geschreven bevel de boerderij terug ten nemen. Zoo men er zich niet handhaven kan, moeten de gebouwen in brand gestoken worden », schrijft Claude Prieur in zijn dagboek. (1)

« Kost wat kost moet de operatie slagen. 't Is het laatste order van kommandant Rabot, die den volgenden dag gedood werd.

In vollen nacht neemt de kompagnie haar maatregelen tot den aanval. Men hoorde van de hoeve het gehuil van varkens. De Duitschers willen zich dus eens te goed doen.

De kapitein verzamelt de tweede sekte om de hoeve van het Westen te nemen. Dat lijkt het veiligst. Maar het manoeuvre moet traag gaan, daar veel watergangen den weg versperren.

Mijn sekte zal in het Zuiden een schijnaanval doen en slechts dan ernstig ingrijpen, zoo de tweede niet slaagt.

Op het oogenblik van het vertrek, om 3 uur 's nachts, doemt een schaduw voor mij op, een gestalte gehuld in een Vlaamschen kapmantel, en een stem met een sterk Zuider accent bromt :

« Men lost ons dus niet af? Al meer dan een uur sta ik op wacht ! »

't Is niet het geschikte oogenblik om te rede-twisten; maar alleen voor een kort bevel.

« Keer in galop naar uw post terug ! Men zal u aflossen als ik het beveel en eerder niet ! »

« Als 't zoo is, dan gaan we, luitenant, en het is heel goed », knort de soldaat.

De sekties kruipen langzaam in het duister voort en slepen planken mee, om over de grachten te geraken. Lijken van koeien dienen als richtpunt. Een dier kadavers, waarop men aarde heeft geworpen om den stank te smoren, dient als brug voor een vlietje.

De 2° sekte gaat in stilte tot den aanval over, de hoeve is ledig, de patroelje heeft den schok niet afgewacht.

Men kan er echter niet aan denken deze stelling te bezetten. De ondervinding heeft reeds geleerd, dat ze te geïsoleerd is en te ver van de linie staat, en wij kunnen er geen volk genoeg laten, om ze met vrucht te verdedigen.

Voor een tegenaanval van den vijand volgen zal, legt men brandstapels aan. En zijn verscheidene gebouwen en hooi-, graan-, stroo- en houtmijten.

Alles is klaar. We vertrekken, op het sein verheft zich de vlam uit vijf of zes haarden, slaat naar de mijten over en stuwt wolken gensters uit.

Deze brand is indrukwekkend en komt nog beter uit op een hemel, die nauwelijks begint te verbleken.

Een der matrozen mompelt :

« En zeggen, dat dit alles aan de geallieerden toebehoort, dat het allemaal vruchten en eigendommen zijn van een Belg ! »

De zin wordt voltooid met bedreigingen tegen hen, die ons tot dit vernielingswerk dwingen.

Voor de vlammen verschijnen drie gedaanten; een gegradeerde en twee mannen loopen terug, om ondanks het gevaar, een uitdoovenden haard opnieuw te ontsteken.

't Wordt dag ! Maar wat doen de snaken der 2°

1) « De Dixmude à Nieuport. »

Onderhoor van een Duitschen gevangene.

sektie? Zij pluimen zoo waarlijk kiekens in de loopgraven.

« Wel, luitenant, wij hebben niet alles aan de Moffen overgelaten. Zij hebben de varkens genomen en wij hadden nog net den tijd om het gevogelte te redden. »

Het antwoord laat niet lang op zich wachten. Van af zeven uur barst een zeer geweldige beschieting op onze onderkomens en op den weg van Oostende los, door de batterijen welke wij gisteren ontdekten. Hun richten is verwonderlijk juist.

In enkele oogenblikken hebben we talrijke gewonden.

Dr Guillet, die zich steeds te midden van het gevaar onderscheidt, komt naar ons toe, om de eerste slachtoffers te verbinden, want we kunnen er niet aan denken ze te vervoeren.

Hij praat en troost en maakt grappen, terwijl hij de gekwetsten helpt. Zoo bemoedigt hij de mannen.

Naast hem ontploft een 105 op de borstwering der loopgraaf; de scherven dringen door de aarde, en werpen nog vier gewonden neer.

Onze artillerie antwoordt nog altijd niet.

Dan volgt een infanterie aanval, vooral op de 11^e compagnie, welke de helft van haar loopgraven verliest, en te vergeefs beproeft deze te hernemen, maar zich toch op het overige weet te handhaven.

De 10^e compagnie op het centrum krijgt veel granaten en kapitein Baudry wordt er op zijn post gedood.

De Belgische mitrailleurs zien hun onderkomen vernield en de helft der machinegeweren buiten gevecht. En toch weerstaan de mannen.

Plotseling wordt het ernstiger. Reeds ontvangen wij in de flank de gewone verdwaalde kogels, welke bewijzen, dat in de andere sektors aanvalen aan den gang zijn. En achter ons zien we grijze soldaten langs het kanaal van Handzame glijden en naar de stad trekken.

Het zijn geen gevangenen, want zij dragen hun geweer. Dus zijn er wel degelijk vijandelijke mitrailleurs in onze linie gedrongen. Hoe zijn ze er door geraakt? Mysterie voor ons! Maar ze zijn er dan toch. Later vernemen we, dat ze door de Oostelijke verdedigingslijn van Eessen en den barreel bij 't station kwamen, en daar een Belgische compagnie en twee compagnies Senegaleezen verschalkten. Maar wat op het oogenblik ons alleen helder voor den geest staat, is dat wij tusschen twee vuren ingesloten zijn.

De kapitein springt tot mijn post en roept:

« Ziet gij dat? »

« Ja, we zijn omsingeld! »

« We verdedigen ons tot er versterking komt! »

« Natuurlijk! »

En innig drukken we elkaar de hand.

Het is nu ongeveer een uur na den middag. Ik laat onmiddellijk eenige mannen naar een positie gaan, vanwaar ze op de Duitschers kunnen schieten, die naar Diksmuide rukken.

De anderen blijven Noordwaarts gericht.

Zal de vijand een aanval links beproeven tusschen den IJzer en ons?

De eerste sekte bezet haar loopgraaf in een vagen halven cirkel tegenover dat zwakke punt.

Maar neen, de Duitscher schijnt zulks niet noodig te achten, meenend ons vroeg of laat toch te krijgen.

De loopgraaf geraakt versperd met gewonden en zelfs met dooden. Mannen van de 11^e compagnie en ook Belgen hebben er een schuilplaats gezocht.

Tot elken prijs moeten we verhinderen, dat het moraal der troepen zakt; als zij ontmoedigd zijn, zullen ze wegloopen, waar ze kunnen en allen neergeveld worden of wel blijven ze weerloos op hun plaats en raken we allen gevangen.

Maar hun moraal verflauwt niet: zij zijn inteendeel voldaan de Duitschers te zien en op een duidelijk doel te kunnen schieten.

En bovendien, al begrijpen ze wel, dat er iets zonderlings voorvalt, geven ze zich toch geen rekenschap van al het gevaarlijke onzer positie.

Een enkele in mijn compagnie heeft het gevat. Een kleine kwartiermeester-mekanicien, die mij zachtjes vraagt:

« Wat gaan we doen? »

« Volhouden tot dezen avond. »

« Hoe laat is het? »

« Twee uur. Maar zwijgen, hé? »

En nu en dan zal hij mij een teeken doen: hoe laat? en op mijn antwoord met het hoofd schudden, als uitdrukkend: 't is lang!

Is het de opwinding van den slag, de spanning van alle zenuwen, maar nooit heb ik me zoo helder gevoeld.

Ik smaak op dit oogenblik ten volle de vreugde van het leven, ofschoon de dood voortdurend naast ons slaat.

We bemerken een groep van vijf of zes Duitschers met een dikken officier, die met gebaren aanduidingen geeft, zoo kalm als bij een oefening.

Een afgebrokkelde muur verbergt hen voor de andere compagnies, maar zij zijn slechts 300 meter van ons, aan den rand van den weg.

Duitschers door Belgen gevangen genomen.

« Twee goede schutters? »

Niemand antwoordt.

« Vlug! »

Twee mannen worden tegenover het doelwit geplaatst.

« Op 400 meter. Schiet dat neer! »

Zij vuren. Onbehendigen!

Vijf minuten lang schieten ze zonder sukses. Hoe is het mogelijk. Zulk een dikke officier, op 300 meter missen!

En het eenig resultaat is, dat de officier en zijn mannen gedwongen worden zich wat verder achter eenige boomen te verbergen.

Nu zien we in de richting van de post van kommandant Rabot pinhelmen schieten, dan voortrukken, terwijl ze naar het kanaal gevangen mariniers voor zich uit drijven.

En wij kunnen niets doen om dezen te bevrijden! Mijn schutters zijn niet zeker genoeg van hun schot, om op een afstand de bewakers omver te blazen. Twee dier mariniers loopen zoo hard ze kunnen naar ons toe. Dappere jongens! Onderwege valt de eerste, dan de andere! De vijandelijke kogels hebben hen geraakt.

Intusschen moeten wij onze mannen wat ontspannen.

« Wie wil er een blikje voor mij openen? We mogen toch niet vergeten te eten, hé jongens? »

« Wie wil er een boterham voor mij snijden? Een met veel boter als op een feestdag! »

Dat slaat in: twee vallen op de boter aan, die in een steenen pot bewaard wordt en smeren diep in de loopgraven brood voor de makkers, welke door de schietgaten vuren.

Mijn onmiddellijke burens hebben geen geluk. De kleine Padellec aan mijn linkerzijde, helt plotseling achterover, de oogen wijd open gesperd en sterft, terwijl hij nog zijn boterham in de hand klemt.

Ik buig me over hem; niets meer te doen, een kogel in het hart... en de jongen is bezweken, zonder een kreet te slaken.

Men legt hem aan den kant. Maar wij houden niet op te schieten.

« Wie wil er een goede pijp stoppen? »

Het pakje tabak gaat rond en het goed hu meur verdwijnt niet.

Achter ons zijn de Duitschers nu bij den IJzer gekomen. Nog jagen ze eenige ongelukkige gevangenen voor zich. Zullen zij de noordelijke voetbrug vermeesteren? Dat zou voor ons de onverbiddelijke omsingeling zijn; de verdwijning van alle hoop.

Maar een tegenaanval van de compagnie d'Albiat Melchior doet hen wat terugdeinzen en plotseling verdwijnt een aantal gevangenen. Misschien zijn ze in het water gesprongen.

De Deutsche artillerie heeft dezen tegenaanval bespeurd en bestookt woedend het terrein achter ons, en beschiet aldus overvloedig haar eigen troepen. Mijn matrozen zien het, roepen vol geestdrift en tellen de slagen. In een oogenblik hebben zij, die ons omsloten, zich in onze reserve loopgraven verdoken. Men ziet alleen nog een paar pinhelmen die op den top van bajonetten dansen, om teekenen te geven aan het geslacht. Maar dit schijnt koppig en wel tot onze groote verlichting, want het ontnemt ons heel wat ongerustheid.

Zeker blijven onze vijanden daar nog, maar zullen voor het einde van den dag wel niets meer beproeven tegen ons.

Langzaam zinkt de avond. De kanonnade vermindert en het geweergeknetter vertraagt.

Eindelijk kan ik me met onzen kapitein in verbinding stellen. Hoe innig drukken we elkaar de hand! Bevelen voor den nacht: zich op het voorplan dekken door een kleine post, trachten de betrekkingen met de achterhoede te herstellen, en te weten te komen of de onzen Diksmuide hernoemen hebben.

Maar de daartoe uitgezonden mannen keeren vlug terug. Rechts is de helft der loopgraven van het 11° nog altijd bezet; achter ons zijn twee afgezanten bij de Duitschers geraakt en wij zullen hen niet meer terug zien; twee anderen botsten op een schildwacht.

« Wer da? »

Toch slaagden ze er in, terug te loopen.

Wij zijn dus nog altijd zonder steun afgezonderd. Een enkele kans blijft er over: te beproeven de passage links te forceeren. Maar het zal ons veel kosten de loopgraaf op te geven: daar liggen de dooden, welke wij niet konden begraven en de gewonden, die niet in staat zijn vervoerd te worden.

De kapitein van het 11°, op wien nu alle verantwoordelijkheid rust, durft niet alleen dat besluit te nemen. Zou men beter niet trachten nog langer vol te houden? De overlevende officieren beleggen een korten krijgsraad:

« Kunnen wij, ja of neen, in den toestand waarin wij verkeerden, onze loopgraven verlaten? »

De beraadslaging duurt niet lang, geen hulp te verwachten, tenminste nog bijtijds, blijven beteekent den dood of de gevangenschap, er moet snel gehandeld worden, want zonder twijfel zal de vijand van den nacht gebruik maken, om ons aan te vallen.

De kleine posten voor ons zullen een demon-

Fransche loopgraaf aan den IJzer.

stratie doen, een hevig geweervuur ontketenen, zoo ze bedreigd worden, en zich dadelijk terugtrekken. Wij gaan tot elken prijs beproeven de Fransche linie te bereiken, door ons naar de Noordelijke voetbrug te richten, welke we van verre kunnen onderscheiden door een witte kapel en een alleen staanden boom. Is de brug in de macht van de onzen, des te beter; zooniet...

De meester-fusilier Godard, die het terrein afgezocht heeft, meldt, dat hij tot op de eerste 500 meter slechts een Duitschen schildwacht heeft gevonden, en dat deze sliep, zoodat hij hem ongemerkt voorbij kon sluipen. Dit schijnt te bevestigen, dat de vijand deze moerassige zone niet krachtig bezet houdt.

« Ransel op den rug! Neem het materiaal mee! De gewonden op berries of op geweren! »

En stil vertrekken we in kolonne naar den IJzer.

De kapiteins Cantener en Bera leiden den marsch, en mijn sekte vormt de achterhoede.

« Ja, wij vertrekken. »

« Maar dan zullen de ziekendragers de gewonden komen halen. »

« Laten wij hen meenemen, want we gaan langs een anderen weg. »

Rechts van ons woedt nog een groot vuur: het is de brand dien wij dezen morgen aangestoken hebben. De weg is ruw en in de vlieten reikt het slijk en het water soms tot aan den buik. Toch moeten onze gewonden er over, maar in welk een staat!

We werden niet aangevallen. Waarom niet? Ons tocht was langzaam, onzeker, geschiedde al tastend, zonder vasten weg, over afsluitingen, grachten. God alleen weet het, die ons beschermde.

Wellicht had de strijd den vijand uitgeput en voelde hij de kracht niet meer ons te verontrusten.

Op het oogenblik dat wij op den oever van den IJzer aankomen, waar het 1^e bataljon van ons regiment nog den Westelijken oever en de voetbrug bezet houdt, wekt een plotselinge brand in een hooft en het mitrailleur getik van de Hooft Brug nog bijna een paniek.

Toch dragen we onze gewonden een voor een

naar den overkant. Dan komt de beurt aan de 480 ontsnapt van het 3^e bataljon, die een beetje verwonderd zijn, dat het avontuurtje geëindigd is en zij zich midden van kameraden bevinden.

De officieren brengen bij kolonel Delage verslag uit en verontschuldigen zich hun loopgraaf opgegeven te hebben, maar de kolonel omhelst hen en zegt:

« Reeds eenige uren waande ik u allen verloren. »

Toch was deze taak het 3^e bataljon duur te staan gekomen. Van de 12^e compagnie bleef niet meer dan een sekte over. De 11^e had 80 man verloren, de 9^e en de 10^e elk van 25 tot 30 man. Men meldde ons dat andere bataljons nog meer geleden hadden, vooral in den Zuidelijken sektor.

Het is bijna elf uur, als we eindelijk op den Westelijken oever van den IJzer in veiligheid zijn. Het appel wordt gehouden, de gewonden liggen in de ambulance en het bataljon krijgt bevel zich als algemeene reserve terug te trekken en maar zelf een kantonnement te zoeken, want na al die gebeurtenissen van den dag kan de staf er geen aanwijzen.

De mannen marcheeren door den nacht; in al hun vermoeienis gevoelen ze toch de vreugde van hun ontsnapping en zoo dompelen ze tot aan de kuitlen door het slijk, verlangend naar rust.

Nu en dan ontploft een shrapnell, maar wie let er nog op. Men trekt zelfs het hoofd niet in, want het lijkt zoo klein na alles, wat men eenige uren geleden doorstaan heeft. De indruk van het gevaar is nu vervlogen. En een mompelt zelfs bij het kletteren van zoo'n projektiel:

« Wel ja, verlicht een beetje onzen weg. »

Tegen half twaalf heeft de kapitein een schuilplaats voor zijn mannen gevonden, tusschen Kaaskerke en Oude-Kapelle op een groote afgezonde hoeft, waar reeds eenige Belgen verblijven.

Een groote schuur ligt er vol stroo. Met welk een welbehagen glijdt men tusschen de schooven. De natte kleeren zullen aan het lichaam drogen.

Rond vijf uur daagt er nog een soldaat op, een kleine Bretoensche fusilier Paillard.

« Van waar komt ge? »

« Van de loopgraven ginder », en hij doelt op onze zoo gevaarlijke, verlaten stelling.

« Waarom zijt ge zoo laat? »

« De luitenant zei dat ik een gewonde moest halen. »

En inderdaad had hij die opdracht gekregen bij den terugtocht in den donkeren nacht.

In het duister verloor hij ons, ofschoon wij ons uiterste best gedaan hadden, niemand achter te laten.

« Hoe kwam het, dat gij van ons afdwaalde? »

« De gewonde kon niet meer gaan en dus moest ik hem dragen, maar dat ging heel langzaam. »

Zoo waren ze al tastend voortgesukkeld, wetend, dat ze toch aan den IJzer zouden geraken. Maar na onzen overtocht had men de voetbrug weggenomen. De fusilier wilde toen wat kleeren uitschieten om over de rivier te zwemmen en het bruggetje terug te leggen om den gewonden

Belgisch kantonement.

makker te halen ; men zag en herkende hem, en zoo kwam alles in orde.

In zijn eenvoud begrijpt onze Bretagner niet welk een heldendaad hij volbracht heeft en herhaalt hij steeds maar :

« De luitenant heeft het gezegd. »

Bij de eerste uitdeeling van belooningen kreeg Paillard de militaire medaille, maar zeker zal hij wel nooit recht begrepen hebben waarom.

Om zes uur in den morgen heerscht er groote beweging op de hoeve : een groep artillerie stelt er zich op, behoorende tot het 60^e regiment en, tengevolge der gebeurtenissen van den vorigen dag, tot hulp van den admiraal gezonden.

Maar daar artillerie steeds granaten lokt, verzoekt de kommandant ons beleefd op te kramen.

De kompagnie vertrekt dus en de officieren gaan op verkenning uit om een nieuw schuiloord voor hun mannen te zoeken. Dit wordt gevonden bij een der vele sloten, welke dit waterland doorsnijden ; twee sekties nestelen zich in een overdekte loopgraaf, door de Belgische genie aangelegd, en twee andere krijgen elk een kleine schuur tot hun beschikking. De kapitein en ik vestigen ons op een boerderij, waar de bewoners nog gebleven zijn. Het Vlaamsch gezin zit om den keukenhaard en laat ons een vertrek over, waarvan alle ruiten gebroken zijn en welker gordijnen als flarden in den tocht heen en weer waaien.

We moeten dadelijk voor voedsel zorgen, want geen enkel konvooi of geen enkele foerier zal ons hier ontdekken : twee varkens en aardappelen, het hoofdvoedsel van den Vlaamschen boer, bieden voor onze matrozen een waar feestmaal, en vooral een warm feestmaal. Kostbare warmte inderdaad, welke men inneemt met te meer genoegen, daar het weer slecht wordt, en een koude, vochtige wind over de vlakke giert.

Als we 's avonds de schildwachten uitplaatsen, want we moeten op alles voorbereid zijn, vraagt de korporaal aan den kapitein het wachtwoord.

Wij hebben het niet gekregen en zullen er dus een voor ons eigen gebruik bepalen.

Ter herinnering aan den uitmuntende officier, die gisteren gevallen is, zal het « Rabot » zijn. Maar onze matrozen bezegelen niet zoo spoedig den roem hunner aanvoerders: vijf minuten later is het wachtwoord « Mirabeau » geworden ; den naam van een kruiser, dien ieder kent. En deze van den bataljonoverste is slechts bekend bij enkele gegradeerden.

In den nacht breekt een hevige storm los. De wind loeit en de regen klettert. Mijn korporaal, die de ronde doet, geraakt in de duisternis in een gracht voor de hoeve, maar kruipt er nog uit.

Wij slapen heerlijk in het hooi. De arme bewoners hebben een weinig have reeds in pakken geknoopt om bij het eerste sein te vluchten, en toch blijven zij zoo lang mogelijk.

Wij krijgen versterking uit het depot van Toulon. »

Tot zoover dit belangwekkend dagboek.

We vernemen er uit dat Diksmuide intusschen gevallen is, maar hoe dit geschiedde en al de vreeselijke tooneelen, welke daarbij plaats hadden, zulks konden deze fusiliers in hun afgesloten linie niet zien.

In den nacht van 7 op 8 November begonnen de aanvallen der Duitsche infanterie. Ze werden afgeslagen.

Toen de dag aanbrak, herhaalde de vijand zijn pogingen, maar nu vooral op het kerkhof van Diksmuide, daar waar de bewoners van het vreedzaam stedeke hun geliefden ter ruste legden, nimmer vermoedend, dat de dooden er in hun rust gestoord zouden worden. En toch was dit laatste thans het geval !

De muur bezweek onder het geweld der artillerie ; achter brokken verschansten zich Belgen en Franschen en schoten onverdroten naar alle patroeljes, welke zich buiten het kasteel ginds waagden.

Den 8ⁿ echter zagen zij geen patroeljes, maar dichte rangen grijzen, aangevoerd door officie-

Fransche matrozen in hun schuilplaats.

ren. Dat werd een bestorming. De vijand nam een loopgraaf, doch werd er weer uitgeworpen door een hardnekkigen tegenaanval, geleid door Melchior.

Nieuwe massas keerden terug. O, die gevechten in dit tragisch oord.

De fusiliers schoten en schoten en veel tegenstanders vielen neer, maar de overlevenden waken toch niet; ze naderden bij sprongen en eindelijk botsten de twee partijen op elkaar. 't Werd gruwelijk. Men vocht op de graven, tusschen gebroken zerken, geknakte kruisen, tusschen doodsbeenderen, vernielde kransen en erger nog, men viel in kelders en worstelde nog boven de geraamten in de verpestende lucht.

Nogmaals wierpen de Franschen de Duitschers terug, maar de staf besloot het kerkhof te ontruimen en de dapperen stellingen te laten innemen wat meer achterwaarts.

Geen wonder dat in de mysterieuze nachten sommige mannen op die begraafplaats zinneloos geworden waren.

Diksmuide zelf was een hel. Wat roerde daar nog tusschen het puin. Men hoorde soms een doordringend gehuil, van verwilderde honden of katten, die elkaar buit betwistten, en huiverend bedachten de schildwachten, welke al die geruchten hoorden, hoe die buit een lijk van een makker moest zijn.

Hoeveel dooden lagen tusschen de steenbrokken! Niemand kwam ze begraven. Paardenkadavers verpestten hier en daar de omgeving.

En nog altijd betwistten de beide legers die ruïne!

Den 10ⁿ November zullen de Duitschers trachten haar te nemen. Ze spannen alle krachten in.

Nog onafgebroken ligt de half cirkelvormige verdedigingslinie voor de stad: de 9e, 10e en 11e compagnie mariniers tusschen den IJzer en het kanaal van Handzame, dwars over den weg van Beerst, dan Senegaleezen tusschen het kanaal en den spoorwég bij de statie, Belgen van de statie

naar den weg van Bessen, Senegaleezen en mariniers van den weg langs het kerkhof, dweerschend de baan naar Woumen tot den IJzer.

Duitsche artillerie vuurde ten Noorden tusschen Beerst en Keiem, Noord-Oostelijk bij Kortekeer, op den weg Beerst-Torhout, Oostelijk voor Vladsloo en Zuidelijk bij het kasteel.

Dit is voor de Oostzijde van den IJzer. Op den anderen oever der rivier liggen fusiliers, Belgen en territorialen.

Maar alles te samen vormt het zulk een zwakke macht tegen den vijand.

Den 10ⁿ November begint dus de beslissende slag. Om 10 uur in den voormiddag breekt een bombardement van ongekende hevigheid los. Granaten regenen op al de loopgraven en veroorzaken al dadelijk zware verliezen. Die beschieting welke het offensief voorbereidt, duurt een uur. Om elf uur rukken 12.000 feldgrauwen naar Diksmuide op.

't Is weer als bij den aanvang van den IJzer-slag, toen de keizerlijke staf meende een klein legertje onder den voet te kunnen loopen. Doch hij heeft veel geleerd en de bestorming nu beter ingericht en hij kent onze zwakke punten. 't Zijn uitgeruste, versche troepen, welke nu in het vuur komen. Reeds van te voren had men de aandacht willen afleiden door een beweging tegen de 9^e en 10^e compagnie van het 1^e regiment fusiliers tusschen den IJzer en den weg van Beerst.

De vijand trachtte door te glijden tusschen de rivier en den linkervleugel der Franschen, om aldus verwarring te stichten en onze krachtsinspanning naar dat punt te lokken. Doch hoe overmachtig hij is, zoo gemakkelijk zal het hem toch niet gaan en de aanval wordt door beide compagnies, gesteund door geweervuur en een batterij van 75, van over den IJzer afgeslagen.

De linie bezwijkt echter bij den spoorweg aan den kant van Bessen. De Senegaleezen zijn niet bestand tegen het vreeselijk vuur. Ze nemen de wijk, als ze tenminste niet onder de massas opgeschoten aarde begraven liggen. Duitschers glijden over het kanaal van Handzame en grijpen de 11^e compagnie in de flank aan. Deze wordt gedecimeerd en de overlevenden wijken bij hun makkers van de 9^e en de 10^e.

De vijand dringt in de stad, veroverd de ambulancepost van dokter Guillet in 't Spaansch huis, en valt de post van kommandant Rabot aan, aan de Noordzijde der straten. Rabot kommandeert er een reserve. Zonderling tooneel echter: de grijsen bevinden zich tusschen de 1^e linie en de reserve, welke dus eerst in 't vuur moet; 't is een schamel groepje, slechts 60 man en maar 4 kunnen ontsnappen; een schildwacht had de opdoemende bende gezien en het alarm gegeven.

Nauteuil, dien we reeds leerden kennen, is hier officier. Hij stelt zich bloot, om den weerstand aan te vuren en wordt door een kogel getroffen.

Zijn mannen kunnen hem nog meevoeren. De veroordeelde dappere heeft maar een wensch meer: sterven in Frankrijk! Verlamming greep hem reeds aan, maar over het nobel gelaat ligt een hogere glans. Sterven in Frankrijk... en 's avonds voert men hem naar Malo bij Duin-

kerke, waar hij den geest geeft, zoodat zijn wensch vervuld is.

Diksmuide is nu verloren. De linie ten Zuiden (bij Eessen) is ingedrukt, die ten Noorden van de rest gescheiden; de vijand dringt in het hart der stad en krijgt snel veel versterking. Hij kan nu zijn vuur naar alle zijden richten, voor, in de flank, achter de Franschen.

Mitrailleurs worden opgesteld, schansen in het puin aangelegd en eenige stonden schijnt het wel of de Duitschers zich in het geneele stedeke vast genesteld hebben.

Er wordt nu in de straten gevochten. Nog zal Diksmuide zwaar kosten aan den overwinnaar. Rabot valt en de overlevenden worden als dieren opgejaagd.

De Duitschers verzamelen gevangenen en stellen ze voor zich als een levend schuld, gelijk we reeds in het hierboven aangehaald dagboek gelezen hebben.

De Franschen knarsetanden van woede over die lafheid, maar wat kunnen ze doen? Ze zijn toch niet in staat hun eigen broederen te doden. De grijzen knielen achter hun weerlooze slachtoffers en schieten tusschen dezer beenen weg.

Een majoor voert het bevel en gebiedt een der gevangenen naar zijn kameraden aan den overkant te roepen, dat deze zich moeten overgeven.

« Dat zullen ze niet doen », antwoordt de fusilier, « want ze zijn 10.000 man sterk. »

Hij overdreef niet weinig; Diksmuide telde nog geen 200 verdedigers.

Eenige gevangenen springen in de rivier en redden zich al zwemmend.

De sekties trekken zich samen om de Hooge Brug te verdedigen, de poort van Veurne-Ambacht en die van Frankrijk zelf.

Duitschers en Franschen vormen in het helsch stedeke een dooreengewarrelt menschenkluw; men schiet en steekt en slaat met geweerkolven, met vuisten zelfs, bijt en wurgt.

Om drie uur 's middags is de helft der verdedigers buiten gevecht, gedood, gewond of gevangen en nog altijd golven de keizerlijke troepen door de bres, welke kommandant Mauros en de scheepsluitenant Daniel te vergeefs beproefd hebben te stoppen.

De laatste verdedigers wijken nu naar het gevaarlijkst punt, waar reeds zoo ontzaglijk veel is gebeurd: de Hooge Brug, waar de weg naar Kaaskerke, die naar Veurne begint.

En zij zweren het dat de tegenstander, al neemt hij Diksmuide, niet over den IJzer zal komen!

De kompagnie Mauros trekt zich onder een hevig vuur terug. Om zes uur vecht men nog aan de stadszijde der brug.

Maar de admiraal heeft bevel gegeven de troepen aan dezen kant te brengen.

't Is een ontzettende dag geweest.

« Lieve moeder », schreef eenige dagen later de fusilier E. J... van Audierne, « ik moet u zeggen, dat ik den 10^{en} van deze maand den roem van Diksmuide niet zingen kan, want wij zijn van onze gansche kompagnie slechts met dertig mannen teruggekeerd. Ik meende ook, dat ik sterven zou, maar daar de moed mij bij bleef, heb ik me

met de meeste ellende nog kunnen redden. Velen hebben slechts al zwemmend hun leven benouden. »

« Die dag van den 10^{en} was noodlottig », schreef de vaandrig. H... aan den scheepsluitenant de Perinelle.

« De brigade smolt weg: we zijn maar met 3000 van de 6000 meer over. Gansche kompagnies, als de 11^e en 12^e zijn verdwenen ». En hij noemt tal van officieren die voor de gedoemde stad bleven.

Gewoonlijk vertelt men over de fusiliers slechts anekdoten als volgende:

't Was bij een aanval, de Duitschers naderden, maar de luitenant gebod te wachten met schieten, en zich te bukken.

Een der mannen blijft echter recht staan, zijn hoofd steekt boven de borstwering uit, en toch fluiten de kogels aan.

« Buk u dan toch, ezel! Wilt ge u bukken! » schreeuwt de officier.

Geen antwoord.

« Zult ge u bukken of ge krijgt veertien dagen kachot! »

Nog niet.

« Ik draai u dertig dagen in den bak. »

Eindelijk een antwoord:

« Ik kan niet, ik heb een liter wijn in elken zak en heb geen kurk! »

Zeker, zulke zetten hoorde men wel. Maar anekdoten kunnen het vreeselijk drama niet uitwisschen, hoe hier knapen van 17 en 18 jaar bezwaken in bloed en slijk, hoe er geleden werd, hoe schoone levens er braken.

't Is geen anekdote meer als men verhaalt dat fusiliers zoo uitgeput waren dat ze staande of marcheerende droomden.

En een bewijs hoe de angst die zielen beheerschte, is de zinsverbijstering welke zich zoo dikwijls openbaarde.

Plots ontstonden fusillades de vijand was daar, men schoot en was gereed te chargeeren en 's morgens ontdekte men een koe gedood te hebben.

Zekeren duisteren nacht richtte men een hevig geweervuur op vermeende vijanden, welke den IJzer schenen over te zwemmen, tot men eindelijk bemerkte, dat men de munitie verspilte op drijvende, ledige vaten.

Dan weer breekt een aanval los op eenige dolende schapen. Die hallucinaties openbaarden zich vooral op het kerkhof waar men bij nachtelijke bombardementen soms bedekt werd door doodsbeenderen uit de graven geslingerd. Hoe vaak bestookte men een boom of de schaduw van een voorwerp!

En geen wonder dat bij al die verschrikking de angst door het afgemat lichaam zinderde!

't Is geen anekdote wat de kwartier-meester P. van Vannes in enkele regels beschrijft.

« Om tien uur 's morgens begint het bombardement. Men hoort geklaag. 't Zijn de ongelukkige begraven gewonden, die om hulp schreeuwen. »

Men bevrijdt eerst S... 't Was voorheen een knappe jongen, rank en flink, met een vroolijk humeur. Wat blijft er van die schitterende jeugd

over? Een ongelukkige, wiens armen en beenen verpletterd zijn!»

Ziedaar een van de vele gruwelijke tooneelen uit de hel van en rond Diksmuide.

Zoo was de stad dus genomen, een hoop steenen, en tevens een reusachtig kerkhof van Belgen, Franschen en Duitschers.

De admiraal liet de bruggen springen en de zware artillerie kreeg bevel Diksmuide te beschieten.

't Was een wreed order, want er lagen veel eigen gewonde broederen.

Men hoorde admiraal Ronarc'h dan ook zuchten :

« Mijn arme matrozen. »

De bevelhebber achtte dit bombardement echter noodig om het front van den IJzer te handhaven.

De partijen lagen nu 25 meter van elkander, slechts gescheiden door de smalle rivier. En zoo bleef het vier jaar lang.

De beruchte meelmolen was insgelijks door Ronarc'h opgeblazen ; hij had aan de beschieting weerstaan.

Ieder begrijpt, hoe de Franschen Diksmuide steeds noemen in verband met hun fusiliers-mariniërs, maar al te veel vergeten ze de Belgen, welker rol bij hen onderschat wordt. We hebben hiervoren beschreven hoe onze troepen hier tot het uiterste stand hielden ten koste van groote verliezen en onnoemelijk lijden. En tot den laatsten dag nog stonden ook landgenooten in de eerste linie der verdediging.

Diksmuide was dus, ten slotte, gevallen. De brand der minoterie was als 't ware het laatste vuur van dit hooge offer, gebracht voor recht en vrijheid.

Diksmuide lag daar als een puinhoop. Weg de nobele Sint-Nikolaaskerk met haar prachtig doksaal, weg het stadhuis, het eigenaardig begijnhof, het Spaansch huis, het park Bortier, zooveel bevallige gevels als de Papegaai. Weg een brok van het oude Vlaanderen, zoo dikwijls op doek gebracht door onze beste schilders.

De Duitschers seinden hun overwinning de wereld rond. En och, zij hadden in 26 dagen (15 Oktober — 10 November) een paar kilometer terrein veroverd, een strook van 't oud kanaaltje van Handzame tot den IJzer en zulks had duizenden levens geëischt. De bloem van 't rijk was hier ondergegaan in bloed.

De inrukkende vijand trof nog eenige burger's aan, welke hij naar Torhout voerde.

Te Eessen zagen de gevangenen der brouwerij 600 gevangenen voorbij trekken, Belgen, Franschen en Senegaleezen.

Den volgenden dag volgden er nog eenige, die een nacht in een stal doorbrachten.

De Franschen hadden twee Deutsche opperofficiëren gevangen genomen.

Een Fransch overste vertelde, dat er slechts 6000 fusiliërs tegenover hen stonden en er waren 40 tot 50.000 vijanden.

Een der opperofficiëren kon bij dat nieuws zijn woede niet bedwingen en stampvoette zelfs van teleurstelling.

« Hadden we dat geweten, wel dan zouden we,

als 't moest, 100.000 man opgeofferd hebben om door te breken! » riep hij uit.

« O, zeis met 200.000 man zoude gij niet doorgebroken zijn », hernam de officier bedaard.

Diksmuide was genomen. Wij weten, hoe de Duitschers in de brouwerij Costenoble meer dan 500 burgers opgesloten hadden en dezen rampzangen telkens zeguen, dat ze niet uit dat pesthol bevrijd zouden worden, vóór Diksmuide in hun macht was.

Dat verblijf duurde dus van 20 Oktober tot 11 November. Nog mochten de weerloozen niet gaan.

« Als we Veurne bezetten! » treiterden hun bewakers.

Den 12ⁿ haalde een officier allerlei meubelen uit de woning van den brouwer en laadde ze op een wagen, en toen een der dochters daartegen protesteerde, bedreigde de bruid haar met zijn revolver.

Van den zolder stal hij hespen, appels, peren, een zak ajuun, een bak lucifers, duizend sigaren en een pot boter.

Hij liet zelfs den traplooper niet liggen zoo min als de koperen roeden en wist daarna nog lijkure te ontdekken. Het was alles voor het kwartier van een « division-staf ». In den namiddag haalde hij nog een kachel en koolbak, want dat had hij 's morgens vergeten.

't Werd steeds gevaarlijker te Eessen, dat onder vuur lag. De Duitschers schaamden zich niet aan de gevangenen te vragen wie er over den IJzer durfde gaan, om de geallieerden te verzoeken de beschieting te staken, daar zij eigen vrienden konden treffen. Niemand aanvaardde die opdracht.

Onder de ongelukkigen brak dysenterie uit : er stierven mannen, vrouwen en kinderen. Men dwong mannen te logeeren in den stal, waar nog de mest lag en de gemartelden kregen verbod het stinkend stroo te verwisselen.

Den 15ⁿ November eindelijk mochten de vijf-honderd gevangenen vertrekken. Ze moesten te voet naar Zarren, waar ze dan in veewagens werden gestopt, na in de koude gewacht te hebben. Soldaten ontzagen zich niet kinderen te mishandelen.

De reis ging naar Torhout. In den trein zag een soldaat hoe een vrouw haar ziek kindeke tegen zich drukte. Hij kende geen medelijden en vroeg of het krank was. De moeder antwoordde bevestigend.

« Wel, gooi het maar uit den wagen, dan is het dadelijk dood! » klonk het beestachtig bevel.

De waarheid van dit feit is door geloofwaardige getuigen bevestigd. De onmensch wilde de daad bij het woord voegen.

Anderen moesten pleiten, opdat de moeder haar kind behouden mocht... 't Wicht is naderhand te Torhout gestorven.

De reis van eenige kilometers duurde zes uur. Om elf uur kwamen de bannelingen in 't stadje aan. Maar nog waren ze niet vrij. Ze werden in verschillende zalen ondergebracht en er als gevangenen behandeld. Daar zijn een veertig inwoners van Eessen nog overleden, door de geleden ontbering en ellende in de brouwerij.

Bij den aftocht werden de gekwetsten door hun makers gedragen.

De uitgewekenen werden als slaven behandeld. Een Duitsche dokter onderzocht meisjes in 't bijzijn van mannen en kinderen. Dan liep hij soms weg en liet de ongelukkigen een tijd staan.

Men diende een klacht tegen hem in. De kerel werd eenvoudig naar 't lazaret in 't Sint-Jozegesticht verplaatst.

De mannen moesten arbeiden, 't zij in de stad, 't zij aan 't front. Eindelijk konden de vluchtelingen meer vrijheid genieten, en als berooiden, zonder have schier, zonder dak, trokken ze heen.

Ook de laatste bewoners van Woumen, Vladsloo en velen van Keiem werden naar Torhout gevoerd. Die van Vladsloo stapten er heen aan elkaar geketend, als boeven.

Zoo wreekte de vijand op schamele burgers al zijn tegenslag.

Hij had Diksmuide, maar drong niet verder. De IJzer bleef een barrière.

Rondom strekte zich 't water uit, waarop Diksmuide een vooruitstekende kaap geleek. En hier en daar bezat de vijand in het overstroemde gebied een eilandje, waaruit hij echter niet oprukken kon.

Wij hadden slechts het bruggehoofd verloren. De verdediging zou nu lichter vallen, want de halve cirkellijn voor de plaats had steeds veel troepen geëischt.

De fusiliers bleven daar nog tot 16 November. Na den val der stad werden ze er hevig beschoten. Den nacht na het verlaten der positie zweeg nauwelijks het bombardement. De loopgraven aan den IJzer en het station van Kaaskerke werden overvloedig besproeid.

Alle ambulancen, schuren, kelders lagen dien nacht vol gewonden. Dokter Dutailis, ofschoon

zelf gekwetst en die een verband om het hoofd droeg, liep van de eene hulppost naar de andere.

In de ambulance van dokter Le Marc'hadour, die het dichtst bij de Hooge Brug stond, lag een scheepsofficier, wiens zijde door een granaatschert opengerukt was, te zieltogen, en een jonge vaandrig, eveneens zwaar gewond, drukte glimlachend de hand van kommandant Delage.

« Dokter », zei deze, « vandaag zijn onze verliezen zwaar. »

En in den mond van den officier, die altijd vol optimisme was, klonken die woorden zeer ernstig en betekenisvol.

Maar 't ergste was, dat men niet wist, hoe al die gewonden te vervoeren. De ambulance-rijtuigen, welke den ganschen dag tusschen Kaaskerke en Forten heen en weer gereden hadden, keerden niet terug.

Verdwenen waren ook de gemakkelijke Engelsche ambulance-autos, welke tijdens het beleg van Diksmuide zooveel dienst bewezen hadden.

Ze werden bestuurd door bevallige chauffees, in kaki, in jassen gehuld. En moedig waren ze. Op kritieke oogenblikken verschenen ze als schimmen bij de linie, laadden gewonden op en verdwenen weer. Hun mannelijk voorkomen deed eerst, de mannen wat glimlachen, maar, door zooveel dapperheid getroffen, benoemden ze dan de hoofd-verpleegster, lady Dorothée, tot eere-fusilier van het 1° regiment en schonken haar het lint van hun eenheid.

Maar dien avond bevonden lady Dorothée en haar helpsters zich op een ander punt van het front.

Een dokter der Belgische divisie beloofde dan bijstand te bieden, ofschoon hij verbod gekregen